

SKUPŠTINSKI POKRET I POLITIČKA AKTIVNOST SRPSKE SAMOSTALNE STRANKE U KRALJEVINI HRVATSKOJ I SLAVONIJI 1903 — 1905. GODINE

Gordana Krivokapić

Politička aktivnost Srpske samostalne stranke počela je u jesen 1903. godine, kada se već gubila nit spontanog pokreta hrvatskih seljaka, poznatog u istoriji kao »narodni pokret«, u kome Srbi nisu učestvovali. Ta politička aktivnost Srpske samostalne stranke je svojim tokom uticala na transformisanje »narodnog pokreta« u organizovani masovni politički pokret koji će ponovno oživeti ceo prostor Kraljevine Hrvatske i Slavonije. On je tako pored snažnih hrvatskih boja počeo nositi i izrazite srpske boje, a završio se u svom produžetku nastojanjem Srpsko-hrvatske koalicije na samom kraju 1905. godine. U ovim okvirima su određivani domašaji i postignuća te političke aktivnosti. Kao glavni njeni oblici javljaju se tada narodne skupštine i pouzdanički sastanci, naravno uz delovanje glavnog političkog oruđa i tribine lista »Novi Srbobran«. Srpska samostalna stranka, posle transformacija koje je doživela od jeseni 1902. godine, uzdizala se tokom ovog perioda na jedno od glavnih mesta političke pozornice u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.

Dvostruki proces tekao je kroz celokupnu nacionalnu i političku radnju Samostalne stranke u ovom periodu. Od male opozicione stranke ograničenog uticaja¹ i ona je izrasla u jaku i homogenu političku organizaciju koja je okupila najveći deo elite srpskog društva u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji i integrisala i politički nivelisala srpski seljački svet učinivši ga svojim »pristašama i privrženima«; taj proces nije završen u ovom periodu. Način na koji je to učinila zaslužuje pažnju jer se uspon ove stranke u periodu 1903—1905. godine može poistovetiti sa ubrzanim procesom nacionalne integracije Srba na ovom prostoru: elita srpskog društva okupljena u Srpskoj narodnoj samostalnoj stranci stiže svoju glasačku bazu u srpskom seljačkom svetu na podlozi nacionalno-političke ideologije i prakse koju je formulisala prethodnih godina. S druge strane, skupštinski pokret među Srbima objektivno je, po svom sadržaju kao i po funkciji koju je vršio u datom kontekstu događaja, predstavljao integralni deo narodnog pokreta 1903/04. godine, kao što je celokupna politička aktivnost stranke u ovom periodu predstavljala deo politike »novog kursa«. Ta politika će opozicione jugoslavenske nacionalne snage dovesti na vlast sredinom 1908. godine.

¹ Ona je doduše, zajedno sa ostalim nacionalnim i političkim faktorima Srba u Monarhiji, odigrala svoju izuzetno značajnu ulogu u buđenju i učvršćivanju srpske nacionalne svesti na ovom prostoru.

Skupštinski pokret kao oblik nacionalnog i političkog rada bio je u tradicijama srpske politike na ovom prostoru. Srpska samostalna stranka je imala svog udela u skupštinskoj akciji i pokretu srpskih narodno-crkvenih opština koji se prvi put javio u decembru 1898. godine.² Kada je u jesen 1903. godine otpočela sa organizovanjem narodnih skupština, ona je već imala značajno iskustvo u takvoj radnji. To iskustvo je uslovalo da su ovoga puta skupštine bile dobro pripremljene i da su delovale u potpunom redu i miru: spominjanje »sile i Sjeničaka« tu nije bilo slučajno.³ Narodne skupštine bile su pretežan oblik nacionalno-političkog rada tokom celog samostalaskog pokreta 1903—1905. godine, prolazeći kroz više mena ali ne menjajući svoju suštinu. Prvi talas srpskih skupština trajao je od oktobra do kraja decembra 1903. godine. Ovom prvom talasu uspešnih, ostvarenih skupština, sledio je drugi neuspešnih i neostvarenih skupština od februara do maja 1904. godine. Zabrana održavanja »javnih pučkih skupština« u proleće (april-maj) 1904. godine najviše je pogodila samostalski pokret, ali je ujedno značila i kraj celog narodnog pokreta 1903/04. godine.⁴ Treći talas bili su pouzdanički sastanci⁵ karakteristični za leto 1904. godine, posle čega se od jeseni 1904. godine, pa tokom 1905. godine održavaju pouzdanički sastanci bez učestalosti i sistema, pa tako jenjava i sam samostalski pokret. Od leta 1904. godine narodne skupštine, odnosno pouzdanički sastanci u koje su se one pretopile, imaju novu dimenziju: od tog trenutka se računa sa mogućnošću vanrednih saborskih izbora pa stranka počinje sa smišljenim i organizovanim pripremama za njih. Juni mesec 1904. godine predstavlja pokretnicu u političkoj aktivnosti stranke u ovom periodu: do tada je ona bila vezana za krug događaja u narodnom pokretu 1903/04. godin, a od tada se usmerava na pripreme za saborske izbore. Promenili su se ciljevi i oblik delovanja, ali je sadržaj ostao isti.

Programska osnova samostalnog pokreta takođe nije bila nova. Ona se već bila pojavila u predizbornoj kampanji za srpski narodno-crkveni sabor i na samom saboru u proleće i leto 1902. godine u svim bitnim elementima.⁶ I jedan i drugi program su počivali na istim osnovama bez obzira što je između njih stajalo iskustvo »rujanskih događaja« 1902. godine.⁷ U njihovoj osnovi je bio agilan, borben duh nove generacije i njegova idejna i politička nadgradnja koja se sastojala iz spoja dva elementa: borbe za srpska nacionalna prava i borbe za građanska i ustavna prava čoveka.⁸ Jedno od drugoga se nikada nije odvajalo, i upravo je pristajati uz samostalnu stranku i boriti se za njene ciljeve, značilo prihvatiti program stranke u celosti. Prožimanje »starog« i »novog«, ideala stare i nove generacije, u jedinstvenoj nacionalno-političkoj aktivnosti i organizovanju nove stranke bio je trajan spoj bez stvarnih tendencija separacije.

² R. Lovrenčić, Geneza politike »novog kursa«, Zagreb 1972, str. 73 (Dalje: Geneza...).

³ Arhiv Hrvatske Zagreb (Dalje: AHZ): fond Predsjedništva zemaljske vlade (Dalje: PrZV), kutija 648, dokument 6428 Pr/1903, 6732 Pr/1903, 2801/1903; R. Lovrenčić, Geneza..., str. 181—182.

⁴ R. Lovrenčić, Geneza..., str. 176. i napomena 109.

⁵ U izvorima se podjednako nazivaju još i »poverenički sastanci« i »tajni sastanci«. R. Lovrenčić se opredelio za naziv koji se najčešće upotrebljavao u štampi »pouzdančki sastanci«.

⁶ *Srbobran*, 1902, br. 76—102, 102—148, 153.

⁷ R. Lovrenčić, Geneza..., str. 144—148.

⁸ Bio je to ujedno i svojevrsan oblik nacionalne i političke obuke.

Veliku i izuzetno značajnu ulogu koju je u celoj nacionalno-političkoj radnji Srba u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji odigrala Srpska samostalna stranka otkriva sama istorija njihove političke aktivnosti 1903—1905. godine: ona se bez rezerve može nazvati *samostalskim pokretom*.

Uz narodne skupštine i pouzdaničke sastanke jedinstveni deo aktivnosti Samostalne stranke bili su i drugi oblici nacionalno-političkog rada: to je, pre svega, borba samostalaca i njihovih pristalica za mesta i uticaj u strukturama vlasti od opštinskih odbora do županijskih skupština. Glavni organ stranke »Novi Srbobran« igrao je vrlo značajnu ulogu u celoj ovoj radnji.⁹ U redakciji ovog lista sedele su ličnosti koje su ujedno pripadale i jezgru Samostalne stranke.¹⁰ Svojom pisanom rečju ova redakcija je davala konačni oblik osnovnim idejama i koncepcijama na kojima je počivala Samostalna stranka i njena aktivnost u srpskom društvu. Pored toga ona je oblikovala racionalno-politički program stranke, stav stranke prema svim značajnim političkim pitanjima, određivala pravac, plan i ciljeve aktivnosti. Članci i informacije u »Novom Srbobranu« o situaciji u ponekoj opštini i srezu bili su uvek, manje ili više oštri, napadi na vlasti.

Spoj nacionalnih i političkih ideja i stavova stare i nove generacije u Samostalnoj stranci dao je nove kvalitete trajnog karaktera koji su obeležili celokupnu nacionalnu i političku, privrednu i kulturnu radnju Srba u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji do prvog svetskog rata pa i tokom njega. S jedne strane, tu su ideali stare generacije: stvaranje nezavisne, jake stranke stranke emancipovane i od srpskih opozicionih, a i režimskih stranaka u Monarhiji, koja okuplja srpski svet u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji u celini, rukovodi i usmerava celokupnu nacionalnu radnju na ovom prostoru. Svest istorijski formiranoj posebnosti Srba na ovom prostoru u kontekstu društva kao celine uslovlila je ovakav stav: borba za »posebne srpske zahteve« bila je daleko od puke frazeologije — naprotiv, bila je uslov njihove egzistencije. Dakle, težnja za nezavisnom strankom, i nezavisnim, samostalnim odlučivanjem bila je osnova političkog ponašanja Samostalne stranke i u narodnom pokretu 1903/04. godine. Ona velikim delom i objašnjava ponašanje stranke do jeseni 1903. godine. S druge strane, stara i mlada generacija je ugradila u Samostalnu stranku svoje ideale borbe za liberalna prava pojedinca i cele nacije,¹¹ kao i ideal srpsko-hrvatske sloge.

Zajedničko im je bilo i to da na iskustvima bliske prošlosti traže puteve političkog i celokupnog nacionalnog angažmana Srba u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.¹² Kao rezultat toga njihova aktivnost je išla striktno u granicama ustavnosti, »reda i mira«, organizovano i smišljeno. To je bio

---

⁹ *Novi Srbobran*, 1903, br: 275, 276, 277, 281.

Godišta: 1904, br: 6, 20, 43, 160, 162, 163, 173, 182
1905, br: 39, 97, 168

¹⁰ Srpskoj eliti u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji pošlo je za rukom da koncentriše celokupnu svoju aktivnost u srpskom i hrvatskom društvu na ovom prostoru kroz više institucije, kojima su rukovodili jedni te isti ljudi. Ti ljudi pripadali su i Samostalnoj stranci, naravno ne svi. Kada su u pitanju institucije radilo se o Srpskoj banci u Zagrebu, Srpskoj štampariji u Zagrebu, društvu i listu »Privrednik« (centrala u Zagrebu), raznim dobrotvornim društvima.

¹¹ U tradiciji Macinijevog liberalnog nacionalizma.

¹² Misli se na opšti nepovoljan položaj Srba u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji iniciran u vreme bosansko-hercegovačkog ustanka prvim progonima Srba, i ponovo pogoršan u periodu 1895—1902. kroz razne vrste antisrpskih manifestacija.

politički realizam nove reorganizovane Samostalne stranke,¹³ koji je ona zastupala i tokom narodnog pokreta 1903/04. godine: u drugoj fazi tog pokreta ona se aktivira, pošto je prošao prvi talas spontanih demonstracija i nereda, i pošto se aktivirala i Radikalna stranka.

Radikalna stranka je reagovala pre Samostalne stranke u događajima narodnog pokreta 1903/04. godine. U leto 1903. ona je organizovala dva poverljiva sastanka svojih pristalica u Pakracu i Lipiku, a nešto kasnije i narodni zbor u Okučanima.¹⁴ Takođe je pokušala da zboru srpske akademske omladine, koji se održavao 21. i 22. septembra (1903. godine) u Sremskim Karlovcima da političke dimenzije.¹⁵ Prisutna srpska akademska omladina, uglavnom iz Hrvatske i Slavonije, ignorisala je ove radikalne pokušaje. Ova omladina je cenila kao najvažniji »ekonomski pokret u narodu« i odlučila je da ga pomaže. Njen pravac aktivnosti u mnogome je odgovarao samostalcima. Ovakva aktivnost Radikalne stranke je imala uticaja i na aktiviranje Samostalne stranke.

U jesen 1903. godine narodni pokret ulazi u svoju drugu fazu organizovanih »javni pučkih skupština«. Ovom aktivnošću rukovodi hrvatska opozicija. Tada se samostalci uključuju u pokret kao potpuno nezavisna, samostalna politička stranka, koja samostalno stvara svoju političku poziciju u događajima, i samostalno bira političke partnere. Veliki značaj treba pripisati agilnosti, preduzimljivosti i energičnosti njenih članova i pristalica.

Sredinom oktobra meseca pristalice srpske opozicije došle su na »javnu pučku skupštinu« hrvatske opozicije u Petrinji.¹⁶ Dve nedelje posle toga, 31. oktobra Samostalna stranka je organizovala svoju prvu skupštinu u Glini. Sve do leta 1904. godine njeni najagilniji članovi neprekidno su ili organizovali samostalske skupštine ili prisustvovali skupštinama hrvatske opozicije. Prvi talas samostalskih skupština trajo je do kraja 1903. godine. U tom periodu su održane četiri skupštine: u Glini, Pakracu, Osijeku i Dvoru. Time je bio obuhvaćen veliki deo razuđenog prostora Kraljevine Hrvatske i Slavonije po kome su bili rasuti Srbi. Van ove aktivnosti su tada ostali za Srbe značajni istočni delovi (Srem) i jugozapadni delovi (Ličko-krbavska županija) ovog prostora. Uz prisustvovanje skupštinama hrvatske opozicije,¹⁷ samostalci su tokom zime i proleća 1904. godine pokušali da u svoj krug aktivnosti i uticaja uključe i ove prostore, pojačavajući svoju aktivnost i na prostoru Slavonije i južno od Save. Prve skupštine, kao delovi jedinstvene akcije jezgra Samostalne stranke, pokazali su razuđenost srpskog sveta u socijalnom mozaiku Kraljevine Hrvatske i Slavonije na početku stolecā: Osijek i Glina nisu bili samo geografski udaljeni.

Inicijativa za održavanje skupština dolazila je direktno iz »uredništva Novog Srbobrana«. Time su bile aktivirane stvarne i potencijalne prista-

¹³ R. Lovrenčić, *Geneza...*, str. 148—152. i 180—184.

¹⁴ AHZ: PrZV: kut. 654, dok. 4539 Pr/1903 i 4345 Pr/1903. Sastanku u Lipiku i Pakracu prisustvovala su značajne pristalice stranke, najvećim delom iz Srema ali i iz ostalog dela Slavonije i to gradova: S. Broda, Daruvara i Nove Gradiške. Pored J. Tomića, Đ. Krasojevića, Žarka Miladinovića i N. Đurđevića bilo je prisutno 9 sveštenika (paroha) i 6 pristalica raznih zanimanja (1 lekar, 1 opštinski beležnik, 2 učitelja), i nekoliko seljaka koje su doveli parosi. AHZ: PrZV kut. 655: dok. 5899 Pr/1903 + 1 telegram, 6130 P3/1903 + 1 telegram, dok. br. 1574.

¹⁵ AHZ: PrZV: kut. 655, dok. 5393 Pr/1903.

¹⁶ R. Lovrenčić, *Geneza...*, str. 175, i nap. 101.

¹⁷ Isto.

lice stranke u lokalnim sredinama: radilo se o grupama ili pojedincima na koje je onda padao teret organizovanja same skupštine. Središnji odbor stranke u Zagrebu je obavezno slao jednog ili više svojih članova kao izaslanike: oni su i otvarali skupštine, i redovno govorili na njima. Aktiviranje naroda je išlo većim delom delovanjem paroha, a manjim delom delovanjem uglednijih i viđenijih ljudi u kraju. Oni su činili i sazivačke odbore skupštine, koji su birali svoje predsednike. Najvažniji zadaci: da se narod pridobije i zainteresuje za određene probleme, pokrene, dovede na skupštinu i da mu se izlože određeni problemi, uz povoljno ponašanje i reagovanje samog naroda, padali su na ove sazivačke odbore; od pripremnih radnji i agitacije zavisio je i uspeh skupštine. Naravno vrlo su važne bile i govorničke sposobnosti i celokupan nastup pojedinaca: ponekad su oni uspevali da svojom pojavom i nastupom »bace u zasenak« i sam sadržaj govora, koji i sam nije oskudovao u demagoškim elementima.

Agitacija koja je prethodila skupštinama odvijala se na razne načine u zavisnosti od sredine. Kada je organizovana samostalska skupština u Osijeku onda je u »Novom Srbobranu« upućen poziv »srpskom narodu da u što većem broju dođe na skupštinu«. Ostali listovi u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji doneli su samo kraće beleške o tome. Pozivi na skupštinu i organizovanje dolaska išli su očevidno drugim kanalima, a ne izrazitim javnom agitacijom i otvorenim pobuđivanjem interesovanja: trebalo je voditi računa o radikalnim pristalicama u Osijeku i okolini,¹⁸ (o vlastima, »steklišima«, »Kleriko-vladinovima«).

S druge strane, karakteristična je »kortešacija« koja je prethodila samostalskoj skupštini u Dvoru. Ona je tekla na razne načine: ličnim ubeđivanjem pojedinaca ili grupe ljudi, pozivima (ovi su slati pojedincima ili neposredno deljeni ljudima). Posebno je bilo važno da za skupštinu budu pridobijeni viđeniji ljudi. Vrlo značajan način »kortešacije« bio je onaj koji su mogli da primenjuju parosi: oni su u crkvenim portama posle službe božije pozivali narod na skupštinu, a neki od njih su čak po svojim parohijama išli od kuće do kuće i vrbovali pojedince da dođu na zbor. Tako je ova »kortešacija« za dvorsku skupštinu obuhvatila zavidan broj znanih i neznanih ljudi, među kojima su se naročito istakli viđeniji i ugledniji lokalni ljudi i parosi.¹⁹ Tokom agitacije se upućivalo na dnevni red skupštine i na govornike ali su se koristili i neki drugi sadržaji za verbalna ubeđivanja.²⁰

¹⁸ *Novi Srbobran*, br. 249, 1903 (od 17. novembra): AHZ: PrZV: kut. 648, dok. 6732 Pr 1903; *Novi Srbobran*, br. 254. i 255. za 1903. godinu (24. XI i 25. XI).

¹⁹ *Novi Srbobran*, 1903, br. 277 (od 24. XII); AHZ: PrZV: kut. 648, dok. br. 2801 v.ž. 1903. + 3 priloga.

²⁰ Isto

Tako se u rujevačkoj opštini govorilo: da ustvari sreska oblast poziva narod na zbor radi izbora narodnog zastupnika, koga će birati svako ko dođe na zbor. Zatim su okrivljavana opštinska poglavarstva da nisu namerno htela da prenesu nalog sreske oblasti da proglase na svojim teritorijama poziv na zbor. U nekim selima zrinjske opštine i susednim selima dvorske i rujevačke opštine čak se govorilo da će na zbor doći i ugarski ministar predsednik i hrvatski ban i da će tom prilikom biti otpisivani porezi i izdavanje dozvole za besplatno pečenje rakije i sadenje duvana. U Javornju i okolini se »kortešovalo« jednom pričicom koja je zapravo pozivala u pomoć »sjajne trenutke iz prošlosti«: sudbina konjičkog satnika A. Durmana, rodom iz Javornja, u mnogome podseća na Jelačićevu.

Već se i iz načina agitacije naslućivao i politički karakter skupštine: koliko je ona bila otvorenija u smislu propagiranja samostalske politike u Glini, Pakracu i Osijeku, toliko je imala prikriven samostalski karakter u Dvoru. Tu se nije ni pred skupštinu ni tokom nje otvoreno agitovalo za Samostalnu stranku: sve je imalo slobodniju formu i sadržaj i pre svega otvoreni opozicioni karakter, bez obzira što su organizatori i glavni učesnici bili samostalske pristalice.

Pripreme i agitacija koja je prethodila održavanju skupština bile su od izuzetnog značaja za uspeh samih skupština jer su se samostalci na celom prostoru na kome su se aktivirali susretali sa jakim protivnicima: Narodnom strankom i Radikalnom strankom. Opredeljivanje za hrvatsku opoziciju nije tu bilo slučajno, premda nije bilo element njihove agitacije i propagande.

Samostalcima je pošlo za rukom da na ove četiri skupštine dovedu u proseku po 500 ljudi.²¹ Ako bi se sudilo o značaju i uspehu ovih skupština na osnovu broja okupljenog sveta, verovatno bismo ih samo spomenuli. Međutim, ove skupštine su značajne i uspešne ne samo zbog tragova koje su ostavile u »lokalnim sredinama« izgrađivanjem mreže »lokalnih stranačkih organizacija«, i zbog propagandne brilijantno uobličene nacionalno-političkih ideja i stavova kroz borbu za nacionalna i liberalna prava, već pre svega po tome što su otkrile ambicije samostalaca i ciljeve celokupne njihove aktivnosti i borbe: da predstavljaju nacionalne i političke interese svih Srba na prostoru Kraljevine Hrvatske i Slavonije ali i šire.

Sam rad samostalnih skupština iz jeseni 1903. godine sastojao se iz govora (koji su se ređali prema unapred utvrđenom dnevnom redu) na iste ili slične teme, donošenja rezolucija (unapred pripremljenih u redakciji »Novog Srbobrana« i središnjem odboru stranke) i neposrednih organizacionih aktivnosti stvaranjem »izvršnih odbora«. Naravno izuzetno su bili važni susreti i razgovori među pojedincima koji se na žalost ne mogu pratiti kroz izvore. Samostalci su prisutnom svetu na skupštinama govorili o istim temama i problemima, koji su varirali samo po dodatnim elementima kojima se želelo uticati u određenoj sredini. Tako su glinska i pakračka skupština imale isti sadržaj: govorilo se o srpskim nacionalnim zahtevima i problemima, liberalnim slobodama i pravima i finansijskoj samostalnosti Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Uvodni govori su uvek isticali »opšte nepovoljne odnošaje«, u zemlji, opšti nepovoljni položaj Srba u njoj, i posebno da politička aktivnost Srba u aktualnom trenutku ima za osnovu iskustva iz prethodnih godina. Skupštine u Osijeku i Dvoru imale su bogatiji sadržaj. Pored tri stalna problema o kojima se i ovom prilikom govorilo, skupština u Osijeku je otvorena sa dva značajna govora: dr Bogdana Medakovića o političkim prilikama u Monarhiji od Nagodbe iz 1867. do narodnog pokreta 1903. godine i Svetozara Pribičevića o politici ugarske vlade prema Srbima i njihovim narodno-crkvenim saborima. Na skupštini u Dvoru se o svim problemima govorilo na poseban način: govori su koncipirani kao više ili manje otvoreni napadi na vlast, pa su tako uz osnovni sadržaj, puni aluzija na ponašanje i postupke vlasti, uz otvorenu kritiku i napade. Kao što su se gotovo svi govori na prethodnim skupštinama zavr-

²¹ Prema zvaničnim izveštajima na skupštini u Glini je bilo oko 700 ljudi, u Pakracu 350—400 ljudi, a u Osijeku oko 450 ljudi. *Novi Srbobran* je uvek donosio veće cifre u svojim izveštajima. AHZ: PrZV: kut. 648. dok. 6428 Pr/1903, 6649 Pr/1903. i 6732 Pr/1903.

šavali otvorenim agitovanjem za samostalnu stranku, govori na dvorskoj skupštini završavali su se upozorenjem narodu da pazi koga bira, od Sabora do opštine. Jedino se na dvorskoj skupštini govorilo i o narodnoj privredi«. Paroh iz Žirovca Mladen Ostojić žestoko je zagovarao stvaranje srpskih zemljoradničkih zadruga, kao oblika udruživanja koji bi omogućili narodu ne samo materijalno uzdizanje već i mogućnost nezavisnog delovanja uopšte, naročito političkog. »Udružite se pa vas načelnik, bilježnik, predstojnik neće moći prisiliti, da birate ljude, koje nećete, koji vas ne zastupaju. — Sve možemo postići samo udruženi«.²²

Tako je tokom ovih skupština bio izložen čitav splet problema oko kojih se vrtela samostalska politika: tzv. »posebni srpski zahtevi«, zahtevi za liberalnim pravima i slobodama, za finansijskom samostalnošću Kraljevine Hrvatske i Slavonije, problemi položaja srpske crkve i sveštenstva u Monarhiji, problemi srpskih konfesionalnih škola i preparandija, »narodne privrede«, naravno uz velika nacionalno-politička pitanja položaja Srba u Monarhiji i odnosa prema Hrvatima, Mađarima, političkim prilikama u Monarhiji uopšte.

Na kraju svake skupštine bile su donete rezolucije: date u programskoj formi, uobličene u uredništvu »Novog Srbobrana« i vođstvu stranke, stavljale su Samostalnu stranku u središte zbivanja. Te rezolucija najjasnije govore o programu i ciljevima samostalske politike: o zahtevima za liberalnim slobodama, za potpunom finansijskom samostalnošću Kraljevine Hrvatske i Slavonije, za osnivanje srpskih zemljoradničkih zadruga, o izjednačavanju srpske pravoslavne crkve sa katoličkom, u pravima i dužnostima ali i u dotiranju, o izmeni školskog zakona radi mogućnosti osnivanja srpskih konfesionalnih škola, o zahtevima za izjednačavanjem srpskog naroda, njegovog imena i pisma sa hrvatskim. Rezolucije donete na skupštini u Dvoru najjasnije povezuju politički rad i delovanje Srpske samostalne stranke sa mogućnošću ostvarenja srpskih narodno-crkvenih zahteva, pa kažu: »da se ni narodno-crkveni naši poslovi ne mogu urediti ako narod ne bude politički jak i svijestan«.²³

Cela prva polovina 1904. godine prošla je samostalcima u pokušajima da na širokom prostoru od Mitrovice do Gračaca aktiviraju srpski svet organizujući narodne skupštine. Ove su jedna za drugom bile zabranjivane: u Mitrovici 18—20. februara, u Đulavesi (kod Bjelovara) 30. marta, u Adaševcima 8. aprila, u Korenici 13. aprila, u Gračacu 15. aprila, u Vrginmostu 13. maja, u Blinji (kod Petrinje) 8. juna 1904. godine.²⁴ Posebno je značajno što se jedna od ovih skupština pripremala u Sremu koji nije bio zahvaćen narodnim pokretom i u Mitrovici, gde su nacionalne i političke strasti prethodnih godina narasle, pa se jedva i smirile. Pripremanje ove skupštine otkriva jednu vrlo važnu tačku u vrludavom toku saradnje hrvatske i srpske opozicije: od skupštine u Petrinji od 16. oktobra 1903. godine gde su bili prisutni i srpski opozicioni političari, preko skupština u Glini 31. oktobra

²² AHZ: PrZV: kut. 648, dok. br. 2801 v.ž./1903. + 3 priloga; *Novi Srbobran*, 1903, br. 277 (24. XII).

²³ AHZ: PrZV: kut. 648, dok. br. 2801. v.ž./1903. + 3 priloga; uz ovo i: AHZ: PrZV. kut. 648. dok. br. 6428 Pr/1903, 6732 Pr/1903; 6649 Pr/1903.

²⁴ AHZ: PrVZ: kut. 648, dok. br. 813 Pr/1904. i br. 712/1904; *Novi Srbobran*, 17 30. III i 20. III 8. IV 1904; AHZ: PrZV: kut. 648, br. 545/v.ž. ex 1904; *Novi Srbobran* 3/16. IV 1904. i AHZ: PrZV: kut. 648, dok. br. 560 v.ž. ex 1904 (2 dokumenta); AHZ: PrZV: kut. 648, dok. br. 2209 Pr/1904. (2 dokumenta); *Novi Srbobran*, 30. IV 13. V 1904; *Novi Srbobran*; 28. V/8. VI 1904.

na kojoj je govorio i Stjepan Radić, kao i značajnih razgovora i sastanaka hrvatskih i srpskih političara tokom skupštine u Osijeku 23. novembra. Ova puta su se na istom poslu našli: uredništvo »Hrvatskog Branika«, mitrovački katolički sveštenici, Stjepan Radić, Franko Potočnjak, Svetozar Pribičević i uredništvo »Novog Srbobrana«.

Sve ove skupštine su istakle isti dnevni red: on je predstavljao onaj poznati originalni spoj tzv. »posebnih srpskih zahteva« i zahteva za širim ustavnim i građanskim slobodama i autonomijom zemlje. Premda nisu ostvarene značajne su jer otkrivaju rasprostranjenost i karakter opozicionog raspoloženja među srpskim svetom na celom prostoru Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Delikatnost situacije, krajnje nepovoljne za vlasti i režim otkriva i činjenica da su lokalne sreske i županijske vlasti redovno sugerisale vladi da ne odobrava ove srpske skupštine, navodeći ubedljive argumente, a pre svega opštu napetost među Srbima. Vlada je međutim, svojim upornim zabranama dokrajčila samostalski skupštinski pokret, a i ceo narodni pokret u junu 1904. godine: vlasti su, pošto su sprečile održavanje skupštine u Vrginmostu, cenile da bi se najmanje 5.000 ljudi okupilo na njoj. Ma koliko to paradoksalno zvučalo, samostalski je pokret od dvorske skupštine bio u usponu iako su vlasti jednu za drugom zabranjivali njihove skupštine. Potonja aktivnost samostalaca pokazuje da je njihovo delovanje bilo i dalje osetljivo na celom prostoru Kraljevine Hrvatske i Slavonije: u Sremu (narочito tzv. donjem Sremu) gde je bilo puno pristalica Radikalne (na izborima za narodno-crkveni Sabor) i Narodne (na izborima zemaljski Sabor) stranke, a gde su i pravaši (Hrvatska stranka prava) bili jaki, na prostoru cele Slavonije gde su kako po gradovima tako i među seljačkim svetom često delili uticaj sa radikalima (od Osijeka, preko Vukovara, Vinkovaca, Broda, Nove Gradiške i Pakraca), i južno od Save gde su se sukobili sa svetom konzerviranim u tradicijama, pod jakim uticajem svećanstva, pa i vlasti, polupolitizovanim. Pa ipak, samostalcima je pošlo za rukom da u svakoj od ovih sredina aktiviraju i otkriju stvarne i potencijalne pristalice među elitom srpskog društva na ovom prostoru, među lokalnim »viđenijim i uglednijim ljudima«, među parosima i seljacima.

Sredinom 1904. godine Samostalnu stranku je činio značajan broj pojeđinaca, kako u gradovima, tako i u seoskim sredinama, ne računajući »privrženike«, »simpatizere« i sve one koji su im bili naklonjeni. Radilo se samo o »pristašama« stranke, o ljudima koji su se aktivno i odgovorno uključili u skupštinski pokret samostalaca, i nastavili trajno da deluju u svojim sredinama kao članovi Samostalne stranke. Već je sastav sazivačkih odbora upućivao na glavne aktere stranke u »lokalnim sredinama«, tu mislimo na veća gradska središta, ali i na manja upravna, sreska i opštinska središta, i na seosku sredinu uopšte tj. sedišta srpskih crkvenih opština u kojima rezidiraju parosi. Grupe ili pojedinci u ovim sredinama činili su Samostalnu stranku, zajedno sa jezgrom stranke u Zagrebu: može se govoriti o eliti srpskog društva u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji koja je počela da se organizovano i aktivno objedinjuje u jednoj stranci. Naravno, na tom razuđenom prostoru razlike među njima su bile velike, a uzroci njihove slabosti brojne: ne samo da se radilo o brojčano malom sloju ljudi, već i o njihovoj rasejanosti, nepostojanju jakog gradskog središta sa značajnim i jakim srpskim elementom. Zagreb se tu ukazivao kao važan centar: ne zbog toga što su Srbi u njemu bili brojni i što im je tu bila brojna i jaka intelektualna i

privredna elita, već zato što je počeo da se nameće kao »objedinjujući faktor«, kao središte Samostalne stranke i svih ostalih najznačajnijih institucija srpskog društva na ovom prostoru: Srpske banke, Privrednika, Srpske štamparije, središte iz koga tada počinju da izviru i da se u njega slivaju svi važni tokovi cele nacionalno-političke radnje Srba u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, sa ambicijom da se prostor oko tog središta širi, kako je tekao uspon Samostalaca.

Organizatori i učesnici osječke skupštine predstavljali su najreprezentativniji sastav Samostalne stranke u vreme narodnog pokreta 1903/04. godine: tu je elita koja se počela okupljati u Srpskoj samostalnoj stranci izlazila »na svetlost dana«. Bili su to: Vasa Muačević posednik iz Osijeka, Aleksandar Popović posednik iz Osijeka, dr Lazar P. Nikolić advokat iz Vukovara, Joca Radovanović trgovac iz Osijeka, Radivoj Paunović posednik iz Vukovara, dr Demeter Petrović advokat iz Vinkovaca, dr Milašinović lekar iz Vinkovaca. Jalov je bio pokušaj Svetozara Pribičevića i Jovana Banjanina da u Pakracu stvore brojnije jezgro pristalica Samostalne stranke: radikali su ih preduhitрили i tu, kao i u Novoj Gradiški, Daruvaru, i Brodu.²⁵

Srpski svet koji je ležao na prostoru Hrvatske južno od Save, velikim delom na teritoriju bivše Vojne granice (Gornja Krajina), nije imao, niti je mogao da proizvede znatniju elitu, kao onaj u istočnim delovima Slavonije i Sremu. Uzroci tome su bili brojni i složeni: prošlost i tradicije su tu delovali svom snagom. Tako se u aktivnosti Samostalne stranke na ovom prostoru 1903/04. godine nije osetilo prisustvo elite — ona je i onako bila malobrojna, a onaj njen deo koji je pristajao uz samostalce svodio se bukvalno na pojedince. Zbog malobrojnosti takve elite, među tim srpskim seljačkim svetom preovladao je uticaj nekih drugih elemenata socijalne strukture. Na prvo mesto je dolazio tradicionalno jak upliv sveštenstva, naročito parohijalnog, ne samo u religioznim i kulturno-prosvetnim sferama, već i u politici.²⁶ Na drugom mestu je bio uticaj vlasti, opštinske i sreske, i to ona koju je Kuen tu doveo. Između paroha i prota, opštinskih upravitelja i sreskih predstojnika (načelnika), i lokalne srpske štedionice, pritisnut bedem, srpski seljak nije imao baš velikih mogućnosti izbora.

Parosi su odigrali izuzetno značajnu ulogu u organizacionoj strukturi Samostalne stranke onakve kakva je počela da se ukazuje tokom narodnog pokreta 1903/04. godine. Njihovo približavanje »samostalskom kolu« svedoči o drugim izuzetno značajnim socijalnim procesima: laiciziranja srpskog sveta na ovom prostoru, njegovog oslobađanja od dominantnog uticaja crkve i hijerarhije u svim sferama života. Parohijalno sveštenstvo je negovalo izvezne oblike nezavisnog delovanja što je bio rezultat nestabilnog i nekontinuiranog razvoja crkvene organizacije na ovom prostoru.²⁷

²⁵ Svetozar Pribičević je bio profesorski zamenik u srpskoj učiteljskoj školi u Pakracu od 1. septembra 1899. do 31 avgusta 1901, a prof. Bogoljub Bakalović (pojavi se na nekoliko samostalnih skupština sa S. Pribičevićem) od 1. septembra 1897. neprekidno do ovog vremena. Pored njih, treći glavni akter skupštine bio je filozof Jelača, verovatno Stevan Jelača koji je od 5. V 1905. bio profesor srpske učiteljske škole u Karlovcu, gde je i sam Svetozar Pribičević predavao kao profesor od 1. septembra 1901. do 1. januara 1903. godine.

²⁶ Parosi su bili značajni učesnici u ilirskom pokretu, pa su se zatim 70-tih godina i 80-tih godina XIX veka ponovo uključili u politički život.

²⁷ Protoprezviterijati su na prostoru Gornjo-Karlovačke, Pakračke i Karlovačko-Sremske eparhije organizovani u velikim vremenskim razmacima. Najkarakterističnija je Gornjo-Karlovačka eparhija: Tu je npr. Lički protoprezviterijat osnovan 1695. godine, a neki su uređeni tek autonomijom 1868. godine.

Parosi su bili izuzetno brojni učesnici celokupne političke aktivnosti Samostalne stranke tokom celog perioda 1903—1905. godine i posle. Zapravo su bili osnovna spona cele samostalske građevine jer su stajali između elite koja je pretendovala da vodi srpsko društvo na ovom prostoru i samog tog društva, tog »seljačkog mora«: borba za svakog paroha, njegovo pridobijanje i prevođenje u »samostalski tabor« karakteristična je za ceo period 1903—1914. godine naročito s obzirom na velika kolebanja položaja srpskog sveta na ovom prostoru. Funkcija koju su oni obavljali u stranci bila je nezamenljiva: oni su joj dovodili narod na skupštine, pouzdaničke sastanke, »uplivali« na narod prilikom svih izbora: od opštinskih odbora, županijskih skupština, do »velikih izbora« za Sabor. Oni su imali tu privilegiju da u svojim propovedima propagiraju samostalsku politiku, izlažu ideje i poglede temeljne za tu politiku, politizirajući narod u direktnim kontaktima: da koriste celu jednu izgrađenu oprobano organizacionu strukturu u funkciji interesa jedne političke partije.²³

Pristajanje paroha uz samostalski pokret od jeseni 1903. do leta 1904. godine nepogrešivo govori o prostoru koji je bio zahvaćen ovim pokretom i o njegovom intenzitetu: jer je iza svakog paroha stajala pastva (vernici) njegove parohije. To nije bila povezana i čvrsta mreža preko koje je bio obezbeđen uticaj samostalaca, ali su to bile brojne i značajne oaze iz kojih se proširivao njihov uticaj, a glavni akteri su bili: Mijuk Opačić, Rodoljub Pačić iz Drljača, Ninko Sedlar iz Slabinja, Mihailo Medaković iz Jasenovca, Lazar Bogdanović iz Osijeka, Živković iz Jamnice, Kos iz Brđana, Pauković iz Javornja, Jovan Obradović iz Šegestina, Mladen Ostojić iz Žirovca, gračački paroh Mijo Majstorović, Mihailo Nikoliš iz Sjeničaka. Posebno su bili aktivni učesnici na više skupština, i govornici, Ninko Sedlar i Mihailo Medaković.

Srpska samostalna stranka, onakva kakva je izašla iz narodnog pokreta, teško da je imala dovršenu organizacionu strukturu i dovoljan broj članova da je mogla da deluje kao predstavnik srpske politike na ovom prostoru. Ali je ipak stvorila čvrstu osnovu da je mogla agresivnije da se nameće i širi svoj uticaj. Od leta 1904. godine, ona je nastavila da se bori za svakog pojedinca i da polako osvaja ceo prostor na kome je delovala: uz puno strpljenja, požrtvovanosti pojedinaca, ali i uz brojne otpore. Osnova te aktivnosti, koja ju je dovela do vlasti sredinom 1906. godine, bila je izražena u političkim programima iz ovog perioda u čijoj osnovi je stajao izgrađen sistem postulata političkog delovanja i nacionalno-politička ideologija liberalnog pravca.

Osnovni postulati samostalske politike formulisani u ovom periodu su u biti bili zahtev za stvaranjem moderne političke partije koja bi, kao deo jedinstvene nacionalno-političke radnje, s jedne strane obezbedila očuvanje srpskog nacionalnog bića na ovom prostoru i nacionalni i politički značaj toga, a s druge strane obezbedila razvoj moderne građanske svesti liberalnog sadržaja, i preduzimačkog duha kod Srba. Ti postulati nisu nigde eksplicite tako formulisani, ali proističu iz pisane reči i političke prakse Samostalne stranke:

1. Jedna, jedinstvena i samostalna politička partija Srba u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.

---

²³ PA: 2. kut.: 1904: 1-1800, dok. br. 1138/EK; (ex 1904) (PA; u AHZ: Plašćanska arhiva.)

2. Stranka idejno politički i organizaciono nezavisna i potpuno emancipovana od drugih nacionalnih i političkih stranaka.

3. Stranka dovoljno jaka da bude ravnopravan politički partner ostalim jugoslovenskim nacionalno-političkim snagama.

4. Nacionalno-politička ideologija liberalnog sadržaja koja omogućuje aktivno uklapanje u ceo jugoslovenski mozaik unutar Monarhije, ali i na Balkanu — koliko srpska toliko i jugoslovenska.

5. Očuvanje srpske crkveno-školske autonomije: kao institucije koja je imala svoju značajnu ulogu u razvijanju religiozno-nacionalno-političke svesti srpskog naroda i koja jeste dobra osnova za dalju nadgradnju liberalnih i demokratskih ideja.

6. Oslanjanje na Nagodbu iz 1868. godine i postojeći ustavni i politički sistem, očuvanje poretka, i postupna borba ozakonjenim sredstvima za njegovu liberalizaciju — kao put kojim bi se obezbedila samostalnost i objedinjavanje Kraljevine Hrvatske i Slavonije i Dalmacije, pa i celog jugoslovenskog prostora unutar Monarhije.

7. Borba da jugoslovenske nacionalno-političke stranke unutar Monarhije postanu dovoljno značajan faktor da mogu da utiču na pravac njene »balkanske politike«: njihova ideja je da njena politika na ovom prostoru mora da bude u interesu jugoslovenskih naroda koji tu žive. U osnovi ove ideje jeste bila spoznaja da je vrhovima Monarhije favorizovanje Srba na račun Hrvata u Kuenovom režimu omogućavalo na neki način da se izbegne opasnost nacionalne i državne integracije Hrvata; s druge strane je jačanje hrvatske nacionalne i državne ideje, u sklopu Dvojne Monarhije i sa idejnim i političkim rešenjima koja su joj davali vrhovi Monarhije, ekzistencijalno ugrožavalo Srbe na ovim prostorima zbog različitih negativnih tendencija. Pa je tako suština te politike bila da se jačanjem »Trojednice« njoj iznutra da liberalno-demokratski sadržaj, a da se ona prema spolja preokrene od jedne austrougarske državnosti u jugoslovensku državnost.

Ovakva nacionalno-politička strategija razvijena je u središtu stranke u Zagrebu, u najužem krugu prvih ljudi u stranci, ali se javljala u delovima i robusnijim formama i kod drugih samostalaca tokom nastupa u skupštinskom pokretu. Ona je rezultat političke mudrosti i iskustva »stare generacije« oličene u dr Bogranu Medakoviću, i organizacionih sposobnosti, idejne svežine i političke domišljatosti »generacije mladih« koju su predvodili Svetozar Pribićević, Jovan Banjanin i Bude Budisavljević.

U najcelovitijem obliku ta strategija je formulisana tokom osječke skupštine u govorima B. Medakovića i S. Pribićevića.²⁹ Šest tačaka »Rezolucija« osječke skupštine takođe predstavljaju najrazvijeniju formu nacionalnih i političkih zahteva Srpske samostalne stranke tokom ovog perioda. Zato te »Rezolucije« zahtevaju pažljivu analizu: komplikovane su strukture i na zanimljiv način povezuju delove te strukture. Već je karakteristično i to da su na prvo mesto bila stavljena traženja i zahtevi koji se odnose na Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju kao *zajedničku domovinu Srba i Hrvata*, sa ciljem da se osigura slobodan politički, kulturni i ekonomski razvitak srpskog i hrvatskog naroda u toj zemlji. U toj I. tački »Rezolucija« vešto su

²⁹ AHZ: PrZV, kut. 648, dok. br. 6732 Pr, 1903; *Novi Srbobran*, 1903, br. 254 i 255 (od 24. XI i 25. XI).

bile spojene stare već stečene, doduše u velikoj meri osporavane i povređivane, nacionalno-političke pozicije sa novim zahtevima. Tako se govorilo o želji da se održi i učvrsti samostalni državno-pravni položaj Kraljevine Hrvatske i Slavonije prema Kraljevini Ugarskoj, da se otklone sve dalje i isprave sve nagomilane povrede državno-pravne nagodbe sa Ugarskom, naročito nezakonita upotreba mađarskih zastava, grbova, jezika i svega što obeležava mađarsku državnu prevlast nad »našom otadžbinom«. Iza ovakvog načina razmišljanja stajalo je uverenje da je Nagodba iz 1868. godine u nekom svom čistom obliku dobra osnova na kojoj i srpski i hrvatski narod može da gradi svoj samostalan državni i nacionalni razvitak. Opozicioni stav samostalci očevidno nisu gradili na osnovi negiranja i protivljenja Nagodbi iz 1868. godine već na osnovi povrede same Nagodbe i zakona koji su iza nje sledili. Time se vešto išlo protiv Mađara. Drugim delom ove prve tačke »Rezolucija« išlo se na ruku Mađarima u njihovoj borbi protiv Beča. Zapravo se koristila borba Mađara protiv Beča za vlastite interese: pa se tražilo da se »isti ustupci, koji se u pogledu zajedničke vojske, jezika, komande, vojnih znakova i vojnih škola učine Ugarskoj učine i kralj Hrvatskoj i Slavoniji«. Za ovu I. tačku »Rezolucija« može se vezati V. tačka koja je sadržala zahtev da se kraljevinski odbor u Budimpešti bori sa Mađarima za »punu« finansijsku samostalnost Kraljevine Hrvatske i Slavonije.

Druga, treća i četvrta tačka »Rezolucija« sadrže »posebne srpske zahteve« u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Bili su to zapravo zahtevi za održavanje, zaštitu i za dalju borbu za srpsku pravoslavnu crkveno-školsku autonomiju (tzv. narodnosnu autonomiju). Za nju se moglo reći sledeće: da je ta ustanova bila od prvorazrednog značaja za ceo kompleks borbe srpskog i hrvatskog naroda za svoja i nacionalna i građanska prava i slobode na ovom prostoru. Na njenim su se osnovama izgrađivale liberalne tradicije tog društva u celini, spajajući srpski i hrvatski element u zajedničkoj borbi. Bez obzira što je imala izvesne konzervativne odlike zbog svog porekla i ljudi koji su je stvarali, ona je bila to nešto »staro«, nasleđeno, ta nužna osnova na kojoj će se definisati, graditi i boriti za nove ideje i ciljeve sadržane u zahtjevima »da se donesu zakoni, koji osiguravaju slobodu i prava građanima kao nezavisnost sudaca, potpunu slobodu štampe, sastajanja i udruživanja, da se uvede sveopće izborno pravo s tajnim glasanjem«.³⁰ Samostalska politička praksa i teorija je očevidno oscilirala u velikom luku od sitnih »opanjkanja« političkih protivnika na vlasti u opštinama, do briljantnih formulacija i prezentiranja »velikih nacionalno-političkih ideala«; oni su u tom trenutku bili dorasli podjednako i »velikoj« i »maloj« politici, i »sitnom radu« na kome u velikoj meri počiva snaga i jačina jedne stranke i snalaženju u velikoj krizi koja je lebdela nad sudbinom Monarhije 1903—1906. godine.

Politička aktivnost Samostalne stranke od proleća 1904. godine otkrila je još jednu značajnu ambiciju samostalaca: to je bila njihova želja da prodru u sve strukture vlasti, i pre svega da se »popnu na vlast« uspehom na sledećim izborima za Sabor. Tako su »pouzdančki sastanci« postali novi delotvoran oblik političke akcije, koji su velikim delom i po obliku i po sadržaju predstavljali nastavljanje skupštinskog pokreta. Pomoću njih je, manje ili više javne ili sasvim tajne, Samostalna stranka nastavila da širi svoj uticaj. Iza svakog uspeha samostalaca stajao je bar po jedan pouzda-

³⁰ AHZ: PrZV: kut. 648, dok. br. 6732 Pr 1903.

nički sastanak: bilo da se radilo o uticaju u upravnim ili srpsko-autonomnim organima vlasti, o pridobijanju novog pristalice ili aktuelnom problemu stranke ili najčešće o dogovorima za predstojeće izbore i stvaranju novih izvršnih odbora. Pomoću njih se, s jedne strane, nastavljalo organizovano širenje osnovnih postulata samostalske politike, međutim, kako je nestala mogućnost javnog masovnog agitovanja i propagande u korist stranke, kroz njih se, s druge strane, konkretno realizuju tekući planovi i akcije stranke.

Delom je glavni organ stranke ovu svoju aktivnost iznosio u javnost, međutim, velikim delom je ona zbilja bila tajna. Vlasti su teško mogle da nadgledaju ovu aktivnost i ponekad su sasvim slučajno saznavale za održavanje nekog pouzdaničkog sastanka.

Koliko je značajan bio trag samostalske aktivnosti tokom narodnog pokreta 1903/04. godine pokazuju i uspesi njene politike u mirnijoj fazi pouzdaničkih sastanaka. Narodni pokret nije samo ostavio ljude »na terenu« koji su aktivno nastavili da rade za stranku, izvesnu stranačku organizacionu strukturu, već pre svega jedno opšte opoziciono raspoloženje među srpskim svetom, što je obezbedilo Samostalnoj stranci da postupnim delovanjem u manjim sredinama stiže nove pristalice i simpatizere.

Politička aktivnost samostalaca je tokom leta, jeseni i zime 1904/05. godine i dalje prostorno bila ekstenzivna u želji da pokrije ceo prostor Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Posebno je bila uspešna u delovima Slavonije aktiviranjem i pridobijanjem za pristalice nekolicine paroha: prvenstveno Platona Solarića paroha u Katinicima i Pantelije Rikickog paroha u Velikim Bastajima, koji su, uz još neke lokalne parohije obezbedili trajnost uticaja Samostalne stranke u daruvarskom okrugu i šire.³¹ Isto tako je pridobijanje paroha u Borovi Veljka Lukića, uz neke lokalne parohije, značilo trajniji uticaj stranke na ovom prostoru.

Pokušaji prodora samostalaca na prostoru Srema bili su i tokom leta 1904. godine neuspešni: na pouzdaničkom sastanku u Vojki organizatorima je pošlo za rukom da okupe svega oko 80 seljaka, koji teško da su se ponašali kao samostalski privrženici, naprotiv.³² Simptomatično je i odsustvo lokalnih paroha, a i viđenijih i uglednijih ljudi.

Južno od Save, na prostoru zagrebačke županije, samostalska uporišta stvorena u narodnom pokretu, a i pre njega, nastavila su da funkcionišu nesmanjenom žestinom: malobrojni, lokalni trgovci i posednici, poneki pravnik ili student iz tih krajeva, uz brojne parohije, odlikovali su se kao strasne i žestoke samostalske pristalice, koje se nisu ustezale od raznovrsnih pritisaka na pojedince iz protivničkog političkog tabora Narodne stranke.³³

³¹ AHZ: PrZV. kut. 655, dok. br. 3257 Pr/1904. i dok. 20. Pr. 1905.

³² AHZ: PrZV: kut. 655. dok. br. 3621 Pr/1904.

Na pouzdaničkim sastancima u npr. Đulavesi, Daruvaru i Borovu bilo je u proseku od 200 do 300 seljaka predvođenih svojim parosima. Organizujući sastanak u Vojki samostalci — S. Pribičević i B. Bakalović — vezali su se za ljude sumnjivog ugleda u mestu i okolini, kakav je na primer bio dotični krčmar, Baklovićev rod.

³³ AHZ: PrZV. kut. 655. dok. br. 924 Pr./1905. (br. 22 Pr.) U Dvoru su kao »vatrene« samostalske pristalice nastavili da deluju Sima Živković, pravnik iz Dvora i Petar Bekić, trgovac i posednik iz istog mesta. Njih zapravo već u narodnom pokretu zatičemo kao samostalske pristalice u Dvoru.

U prvim mesecima 1905. godine, kontinuirani rad Samostalne stranke u pojedinim srpskim sredinama dobio je obeležja konkretnih priprema za predstojeće izbore u proleće 1906. godine. Stranka je, uprkos problemima i otporima, beležila značajne uspehe u srpskim sredinama na prostoru slavonskih županija i zagrebačke županije južno od Save, kao što je vršila i prve prodore na područje »donjeg« Srema. Ona je, premda je njen uspeh bio neravnomeran, u celini bila u usponu što se najbolje videlo u ličko-krbavskoj županiji.

U prvoj polovini 1905. godine, u uslovima već aktivnog angažovanja oko predstojećih izbora, ova je županija predstavljala posebno delikatan prostor. Tu, gde su uporišta Narodne stranke među Srbima bila najača, otvarale su se mogućnosti uspeha i za opozicione srpske političke snage. Nezadovoljstva i napetosti su dostigle onu tačku na kojoj su bile moguće promene u političkim stavovima i orijentaciji pojedinaca i grupa. Jalovost politike Narodne stranke prema Srbima uopšte, kao i pojačana aktivnost pravaša (Frankovci) i katoličkog klera s kojom su rasle i međunacionalne strasti, činile su dobru podlogu za aktiviranje samostalaca. S jedne strane, vlasti su počele da pokazuju izrazite znake nedoslednosti u svom ponašanju prema Srbima čak i u prilici pred saborske izbore, kada ih je trebalo pridobiti manjim ili većim uspesima: a to je stvaralo opšti osećaj nesigurnosti i nezadovoljstva među njima.³⁴ S druge strane, u ovoj i svakom pogledu zapuštenoj županiji, godinama prepuštenoj vlastitoj brizi, zategnuti odnosi među različitim verskim i nacionalnim zajednicama posebno su uznapredovali: pravaštvo (Frankovci) se tu razvijalo i jačalo kao opoziciona politička orijentacija hrvatske zajednice, dok su Srbi na ovom prostoru svoju egzistenciju gradili na čvršćem vezivanju za vladajuću Narodnu stranku. Koliko je politički sadržaj ovakvih usmeravanja bio maglovit ili neznatan, toliko je ostajalo prostora za bujanje verskih i nacionalnih osećanja.³⁵

Pojava srpske nacionalne svesti u Lici vezivala se, u hrvatskim pravaškim sredinama za »prešatnika« Budu pl. Budisavljevića. Gospički Hrvati, uglavnom pravaši (Frankovci), smatrali su da se tada kod pravoslavnog sveta na ovom prostoru začela i počela oblikovati srpska nacionalna svest. Takva svest se učvršćivala i proširivala posebno dok je podban bio Svetislav Šumanović. U cilju »širenja srpstva« bila je korišćena i sama vlast, a pored nje tri značajna lista: »Novi list« (Supilov, koji je inače bio pravaš) na Sušaku, »Srbin« u Gospiću i »Srbobran« u Zagrebu. Za »Novi list«, kao i za ostala dva, i S. Šumanovića, se govorilo (tj. Frankovci) da su vrlo bliski i da im je radnja zajednička. Upotreba ćirilice u radu pretežno srpskih opština u Lici, uzela je velikog maha u ovo vreme. Prednjačile su opštine Medak, Gračac, Udbina i Korenica. Cela ova nacionalna radnja je imala kao najizrazitiji oblik javnog manifestovanja upotrebu narodno-crkvenih zastava (barjaka), srpskih trobojnica, pa i »srbijskih zastava svakom zgodom i prilikom« (srpska trobojnica na koju se stavljao grb Kraljevine Srbije). Jedna grupa »gospićkih građana« je ovakav »tok stvari« završavala 1905. godine videći Srbe u ovakvoj perspektivi: »Vijanje srbijskih zastava svakom zgodom i prilikom svjedoči da slika Kralja Petra I, (misli se na Petra Karađorđevića) »Šaše« (nejasno u tekstu i drugih srpskih velikana nisu tek slučajno u domovih naših fanatizovanih grčko-istočnjaka, nego da su sve-

³⁴ AHZ: PrZV: kut. 661. dok. br. 910 Pr.-1905 i 3339 Pr.-1905.

³⁵ AHZ. PrZV: kut. 661, dok. 3176 Pr.: 1905, 1300 Pr/1905, 3218 Pr./1905.

doci žive srbijanske svijesti i da im zastava znači, da su njihove težnje izvan okvira naše otadžbine...»³⁶

Bez obzira kako je pojedinim savremenincima, ili kako bi nama, izgledao proces nacionalne integracije. Srba na celom ovom prostoru, ova slika o prilikama i raspoloženjima u Ličkokrbavskoj županiji je bila značajna za delovanje samostalaca u tim sredinama: ne samo zbog toga što su tu bile značajne koncentracije srpskog stanovništva, već pre svega što se na ovom prostoru najjasnije očitovala inače opšta pojava promene položaja srpskog sveta na celom prostoru Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Bez obzira od kakvih je socijalnih i političkih procesa zavisio taj položaj Srba u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, ostaje činjenica da je promena tog položaja imala na početku veka vrlo izrazite manifestacije: bilo je to zapravo ugrožavanje nekih osnovnih tekovina srpske politike (pre svega one koja se praktikovala kroz srpsku pravoslavnu crkveno-školsku autonomiju) na ovim prostorima.

Od 1899. godine upotreba srpskih »amblema« (nošenje srpske trobojnice, nošenje i isticanje srpske narodno-crkvene zastave tzv. srpskog barjaka) postaje stalan i vrlo izrazit problem: kako kroz stav vlasti prema Srbima u tim slučajevima, tako i kroz reagovanja pojedinih elemenata hrvatskog dela društva kao celine. Radilo se i o drugim manifestacijama srpskog nacionalnog bića i osećanja (upotreba ćirilickog pisma i zapravo ceo kompleks njihove narodno-crkvene autonomije, prigodne javne proslave: npr. godišnjice, školske proslave izrazito srpskog karaktera kao proslava sv. Save) ali je nošenje srpskih amblema bio najmasovniji i najupadljiviji oblik tog ispoljavanja. Ličko-krbavska županija je tu vrlo karakteristična: napeti odnosi i sukobi između pravaša (Frankovci) i Srba, i vlasti i Srba javili su se ovde najranije i kroz ceo period od 1895. do 1914. godine bili najbrojniji i najoštrij.³⁷ Tokom 1902. i 1903. godine učestali su neredi zbog nošenja srpskih trobojnica na prostoru Ličko-krbavske i Riječko-modruške županije: na Udbini, u Gospiću, Širokoj Kuli, Medku, Brušanima, Karlobagu, Gračacu. Ovi neredi stavili su u središte problem srpskih nacionalnih i građanskih prava, pa su tako pokrenuta brojna pitanja u vezi sa zakonskom osnovom upotrebe »srpskih amblema«. Tek tada je izašlo na videlo da vlasti praktično ni na nivou zakona a pogotovu ne u praksi, nisu imale konsistentan stav prema nošenju ovih »amblema«. Šta se zapravo dogodilo? Izgleda da su vlasti tek tada osetile da su im događaji izmakli iz ruku. Treba opet imati u vidu da je prostor Ličko-krbavske županije bio posebno delikatan: to je bila granična županija, gde je svet imao jake veze sa ljudima preko granice, na susednim teritorijama, a s druge strane na tom prostoru su srpske i pravoslavne zajednice bile posebno izdvojene spram hrvatskih: vera je ovde zbilja igrala veliku ulogu. I Kuenovi veliki župani i sreski načelnici i plaščanski vladika imali su ovde posebne interese, i očevidno delovali u različitim pravcima. Tokom 1899. godine (tokom šire političke aktivnosti Srba od dec. 1898. g.) raspravljalo se dosta o zakonskoj osnovi o upotrebi srpske crkveno-narodne zastave za Ličko-krbavsku županiju, o upotrebi ćirilice i o upotrebi trobojnica.³⁸ Plaščanski vladika Mihailo Grujić proputovao je tada kroz ove krajeve, i posebno posetio Gračac i

³⁶ AHZ: PrZV: kut. 661, dok. br. 3176 Pr/1905.

³⁷ AHZ: PrZV: kut. 642, dok. br. 241 Pr/1903, 368 Pr 1902, 491 Pr 1902 + 2 priloga.

³⁸ AHZ: PrZV. kut. 642 dok. br. 6242 Pr 1899. + 4 priloga.

Korenicu. Izvučena je iz zaborava jedna naredba Mihaila Grujića iz 1893. godine koja se odnosila na ovo.³⁹ Jedan izveštaj »o izvešenju srpske zastave bez zemaljske zastave« iz 1899. godine ističe posebno više takvih slučajeva u Otočcu i Gospiću još 1894. godine.⁴⁰ Uz »zakonsku osnovu o upotrebi...« (»amblema«) iz 1899. godine nastao je i jedan »prilog« (predlog) koji je tražio »da se zabrane srpske zastave potpuno«.⁴¹ U periodu 1899—1902. godine kada su učestali sukobi oko nošenja srpskih »amblema« sreske vlasti po županiji istupale su neusklađeno, često zabranjujući njihovo nošenje, i treba posebno naglasiti u neskladu sa naredbama najviše banske vlasti. Iz ovog nesklada u postupanju između sreskih vlasti i bana, između nižih i najviših vlasti, rodio se veliki osećaj nesigurnosti među srpskim svetom na ovom prostoru.⁴² Samo je jedan korak bio od zabrane nošenja ovih amblema do ugrožavanja građanskih prava u ovoj županiji.⁴³ Ovakvo stanje u mnogome je uticalo na potonje ponašanje tamošnjeg sveta. Činilo se da se Kuenova politika konzerviranja srpskog elementa na prostoru Kraljevine Hrvatske i Slavonije, kao i politika crkvene hijerarhije koja je vodila nacionalni razvitak »kornjačinim koracima« uz kompromis sa vlastima izjavila. Premda su se ove dve politike u praksi nadopunjavale, ciljevi su im ipak bili različiti. Posle ovakvih iskustava, Srbi na ovom prostoru su se počeli buditi iz letargije i političke neaktivnosti: mnogi istaknutiji ljudi među njima okrenuli su se Samostalnoj stranci još u »narodnom pokretu« u proleće 1904. godine.⁴⁴

Samostalna stranka je svojom aktivnošću i organizacionom strukturom tokom 1903—1905. godine prekrila ceo prostor Kraljevine Hrvatske i Slavonije gde živi srpski narod, doduše ne istim intenzitetom i ne istim uspehom. Tako su se Srbi na ovom prostoru našli objedinjeni u jedinstvenoj nacionalno-političkoj radnji: od vrha do dna socijalne lestvice. Ekspanzivnost Samostalne stranke počivala je na realističnosti njihove politike: na spoznaji o teritorijalnoj disperzivnosti, ekonomskoj i socijalnoj zatvorenosti u manjim zajednicama Srba u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, pluralističnosti njihovih interesa u širokom luku »od Gračaca do Mitrovice«, različitosti u razvitku nacionalne svesti i u srpskom i u jugoslavenskom pravcu, različitosti u stepenu i načinu politizovanosti, pa samim tim različito spremnih i zrelih sredina da prihvate i upiju samostalsku politiku. Zato je vezivanje Samostalne stranke za organizacione strukture pravoslavne crkve, za celokupnu srpsku crkveno-školsku autonomiju, za probitačnost politike stare generacije u zaštiti srpskih nacionalnih interesa, odigralo veliku ulogu u njenom usponu do predstavnika nacionalnih interesa Srba na ovom prostoru. Isto tako je njena taktičnost u izgrađivanju zrelih i stabilnih srpsko-hrvatskih odnosa donela »bolje dane« Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. U pozadini ovakve politike i aktivnosti Samostalne stranke stajala su značajna pomeranja u politici Monarhije, i njenog ugarskog i austrijskog dela, prema »Jugoslovenima na jugu Monarhije«: i srpska i hrvatska politika su pokazali zrelost da prate ovu »veliku politiku«.

³⁹ Isto. dok. br. 5916 Pr 1899. + 1 prilog i 2 prilog; br. 314. ex 1893.

⁴⁰ AHZ: PrZV; kut. 642, dok. br. 3985 Pr/1894.

⁴¹ AHZ: PrZV., kut. 642, dok. br. 5916 Pr/1899. + 1. polog i 2. prilog; broj 314. ex 1893

⁴² AHZ: PrZV; kut. 642, dok. br. 3079 Pr/1902.

⁴³ Isto.

⁴⁴ AHZ: PrZV. kut. 648, dok. br. 545 v.ž. ex 1904; br. 30/pr. 1904.

Jedan proces je jasno uočljiv u celokupnoj srpskoj politici na ovom prostoru: prisutnost i saradnja pojedinih istaknutih Srba oko najviše vlasti pokazao se kao krajnje nepouzdana i neizvesna osnova za vođenje jedne politike koja je ipak imala u vidu interese celog svoga naroda, i počeli su se tražiti pouzdaniji, izvesniji, sigurniji putevi za integrisanje srpskog sveta u društvu kao celini na ovom prostoru, i šire. Taj put je nađen osloncem na postignuća u lireralnoj tradiciji 1868. godine.

Zusammenfassung

VERSAMMLUNGSBEWEGUNG UND POLITISCHE AKTIVITÄT DER SERBISCHEN SELBSTÄNDIGEN PARTEI IM KÖNIGREICH KROATIEN UND SLAWONIEN 1903 — 1905

Gordana Krivokapić

Die Selbständige Partei deckte mit ihrer Aktivität und Organisationsstruktur im Lauf der Jahre 1903 — 1905 den gesamten Raum des Königreichs Kroatien und Slawonien ab, zwar nicht überall mit gleicher Intensität und gleichem Erfolg. So trafen die Serben in diesem Raum in einheitlichem national-politischen Handeln zusammen: sie waren vertreten von der Spitze der Gesellschaft bis in die niedersten Ränge der gesellschaftlichen Hierarchie. Die Expansivität der Selbständigen Partei beruhte auf den realen Vorstellungen und Vorgaben ihrer Politik: auf der Erkenntnis von der territorialen Dispersivität, der wirtschaftlichen und sozialen Abgeschlossenheit in kleinere Gemeinschaften der Serben im Königreich Kroatien und Slawonien, dem Pluralismus von ihren Interessen und einem breiten Bogen »von Gračac bis Mitrovica«, in der Verschiedenheit der Entwicklung des nationalen Bewußtseins sowohl in serbischer, als auch in jugoslawischer Richtung, in der Verschiedenheit des Politisierungsgrades und der Art der Politisierung und damit auch unterschiedlich bereiter oder reifer Milieus, diese Selbständigkeit anzunehmen, zu absorbieren. Daher ist die Bindung der Selbständigen Partei an Organisationsstrukturen der Orthodoxen Kirche, an die gesamte serbische kirchlich-schulische Autonomie für die Durchschlagskraft der Politik der alten Generation im Schutz der serbischen nationalen Interessen von wesentlicher Bedeutung beim Aufsteigen bis zum Repräsentanten der nationalen Interessen der Serben in diesem Raum.

Auch brachte ihr Taktegefühl im Ausbau reifer und stabiler serbisch — kroatischer Beziehungen »bessere Zeiten« für das Königreich Kroatien und Slawonien. Im Hintergrund einer solchen Politik und Aktivität der Selbständigen Partei standen bedeutende Verschiebungen in der Politik der Monarchie und ihres ungarischen und österreicherischen Teils »hin zu den Südslawen im Süden der Monarchie«: sowohl die serbische, als auch die kroatische Politik zeigten Reife, »dieser großen Politik zu folgen«.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 22

ZAGREB

1989.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 22

Za izdavača
dr. Nikša Stančić

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

AGIČIĆ DAMIR, prof. Strossmayerova 2 — 55425 Davor
ANDREIS MLADEN, Socijalističke revolucije 42 — Zagreb
ANTOLJAK dr. STJEPAN, Zajčeva 31 — Zagreb
BERTOŠA SLAVEN, student Filozofski fakultet — Zagreb
BOBAN mr. BRANKA, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
BRANDT dr. MIROSLAV, Socijalističke revolucije 73 — Zagreb
BUDAK mr. NEVEN, Filozofski fakultet — Zagreb
CRNKOVIĆ GORAN, prof. Maršala Tita 170 — Opatija
ČORALIĆ LOVORKA, studentica Fil. fakulteta — Zagreb
GRGIN BORISLAV, prof. Baštijanova 54 — Zagreb
IVELJIĆ ISKRA, prof. Ilica 165 — Zagreb
JURIŠIĆ mr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
KOLAR-DIMITRIJEVIĆ dr. MIRA, Filozofski fakultet — Zagreb
KRIVOKAPIĆ mr. GORDANA, Institut za istoriju radničkog pokreta — Beograd
LAUŠIĆ dr. ANTE, Centar za istraživanje naroda i narodnosti — Zagreb
MATKOVIĆ STJEPAN, Šubićeva 3 — Zagreb
OČAK dr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
RICHTER ŽELJKA, prof. Povijesni muzej Hrvatske — Zagreb
STRČIĆ PETAR, Arhiv Hrvatske — Zagreb
ŠILOVIĆ DANJA, studentica Fil. fakulteta — Zagreb
ŠVAB mr. MLADEN, Leksikografski zavod »M. Krleža« — Zagreb
VRANJEŠ-ŠOLJAN dr. BOŽENA, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
ŽIVKOVIĆ mr. DANIELA, Sveučilišna i nacionalna biblioteka — Zagreb

---